

ПОНОМАРЕНКО В. П.

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України

АПЕЛЯТИВІЗАЦІЯ ЕТНОНІМІВ У ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ

У статті розглядаються наслідки вторинної номінації, стосовної латинських етнімічних назв, а також їхню роль у збагаченні лексичного складу романських та інших мов.

Ключові слова: етніміми, апелятивізація, латинська мова, романські мови.

В статье рассматриваются последствия вторичной номинации, касающейся латинских этнонимических названий, а также их роль в обогащении словарного состава романских и других языков.

Ключевые слова: этнонимы, аппелятивизация, латинский язык, романские языки.

The article deals with consequences of secondary nomination regarding Latin ethnonymic names as well as their role in the enrichment of lexicon of Romance and other languages.

Key words: ethnonymic names, appellativization, Latin, Romance languages.

Мета. Розглядаються вияви вторинної номінації у сфері латинських етнімічів, що наслідком яких стала апелятивізація частини цих назв.

Актуальність зумовлюється потребою аналізу семантичних процесів у плані діяхронії.

Об'єктом дослідження є етнімічні назви латинської, а також романських мов.

Проблеми вторинної номінації традиційно посідають важливе місце в мовознавчих працях. Наявність такого об'єкта дослідження свідчить про розвиток мови, її постійне збагачення. Нерідко процес номінації відбувається завдяки переосмисленню змістового наповнення лексичних одиниць. Не менш важливими чинниками є утворення нових словоформ за допомогою продуктивних засобів, усталення певних словосполучень, а також формування нових фразеологічних одиниць. Усі ці явища мають безпосередній стосунок до етнімічів – специфічного лексичного розряду будь-якої мови. Своєрідність етнімічних назв виявляється, як це показує досліджуваний матеріал, саме за умов розгляду феномена апелятивізації. “В усі часи етніміми привертали увагу, породжували зливу здогадів і домислів, а з розвитком науки ставали предметом серйозного дослідження” [1:3], – отже, йдеться про лексичні одиниці, тісно пов'язані з історичною географією, соціологією, психологією, етикою, естетикою і загалом

культурою цілих народів. Наголосимо й на зв'язку етноніміки з “етнографією та історією, до того ж користь для цих дисциплін обопільна: з одного боку, етнонімічний матеріал буває недостатнім без етнографічних даних, з другого – етнографія багато може діставати з суто мовного аналізу етнічних назв” [2:17]. І якщо, згідно із твердженням про те, що “етимологія етнонімів часто допомагає пояснити соціальну та етнічну історію етносу” [3:3], загальну картину значною мірою можуть доповнити і збагатити численні й різноманітні відетнонімічні деривати, апелятиви етнонімічного походження, лінгвоніми й фразеологічні одиниці з етнонімічними складниками. Як зазначав знаний російський ономаст, “Завдяки своєму зв'язкові з позначуванним об'єктом етнонім може набути зовсім нових значень за тими чи тими ознаками позначуваного об'єкта” [4:12]. Ще в радянському мовознавстві поступово відбувалося зміщення акцентів від діахронічного аналізу етнонімів та етнонімії окремо взятих етносів до “розгляду специфіки формування сучасних етнічних систем як в окремих слов'янських мовах, так і на базі широкого зіставлення якомога більшої кількості слов'янських мов і навіть ширше – індоєвропейських” [5:15]. Не є винятком романські мови, що вирізняються істотним семантичним розвитком етнонімічних назв. Вони надають цінний мовний матеріал, що свідчить про історичні зв'язки – культурні, економічні тощо – між романськими та іншими етносами; це також важливе джерело країнознавчої інформації, а з мовного боку – цілий комплекс психолінгвістичних та інших аспектів. Для кращого їх розуміння потрібен історичний екскурс із розглядом виявів апелятивізації обраного лексичного розряду в латинській мові.

Пам'ятки класичної латини свідчать про наявність у ній означених процесів, а це ще один аргумент на користь тези про високий ступінь розвитку мови. Прикладів не надто багато, але є підстави припускати існування значно більшої кількості подібних слів і виразів, принаймні на рівні розмовної мови, відомості про яку є обмеженими. Прочитуймо речення з історичної хроніки. Тита Лівія (I ст. до н. е. – I ст. н. е.) “Римська історія”: “*roenus, quia non vicisset, pro victo esset*” [6:95] “Оскільки пунієць не перемагав, він, здавалося, був переможений”. Приклад цікавий тим, що в ньому слово *roenus* “пунієць, карфагенянин” має конкретне уособлене значення, оскільки йдеться про карфагенського полководця Ганнібала. Таку

конкретизацію етнічної назви можна вважати першим етапом апелятивізації. Подібне явище може мати й протилежний із погляду семантичної трансформації характер: маємо на увазі смислове узагальнення значення етнонімів, насамперед для позначення важливих історичних подій, у прикладах на зразок *bellum Gallicum* “війна римлян проти галлів” (досить згадати “Записки про галльську війну” Юлія Цезаря – I ст. до н. е.). Інші приклади: угоду про добровільне підкорення завойованих територій Римові було названо *pac romana*, тобто “римським миром”, а Марціал (поет-сатирик “золотого віку” – I ст.) образно назвав перемогу імператора Доміціана над сарматами *Sarmatica laurus* (букв.) “сарматський лавр”. У таких виразах можуть уживатися і прикметники, що походять від топонімічних назв, – так, утеча воєначальника Інея Помпея після перемоги флоту Октавія біля берегів Сицилії у Проперція (I ст. до н. е.) називається *Sicula fuga* “сицилійська втеча”. Таке розширення вихідного значення прикметника могло бути й метонімічним, як-от у прикладі з Плінія старшого, письменника і вченого I ст., що називав рідну латинську мову *Romana lingua*, тобто “римською мовою” (катойконім *Roma* “Рим” є водночас і хоронім, оскільки йдеться про місто, що перетворилося на велику державу, а в цьому разі підкреслюється державний характер мови), пор. *romano more (loqui)* “(говорити) по-римському”. Крім того, слово *Latinus* “латинський” вживалося і в екстралінгвістичному значенні “римський”, а згодом набуло значення “ясний, зрозумілий, прямий, щирий”, що впливає з виразу *plane et Latine loqui* “говорити ясно і щиро” (букв. “ясно і по-латинському”). Тому можна констатувати реліктовий характер деяких сучасних романських виразів, найпоказовішими з яких є іт. *capire (intendere) il latino* “розуміти, про що йде мова” (букв. “розуміти латину”) і, навпаки, *non capire il latino* “не розуміти простих речей”, а також франц. *être au bout de son latin* (букв. “бути наприкінці своєї латини”), *perdre son latin* (букв. “губити свою латину”) у значенні “заходити в глухий кут”, пор. *j’y perds mon latin* (букв. “тут я втрачаю (гублю) свою латину”) “не знаю, що й думати”. Таке явище не могло не охопити назви інших етносів, що відігравали важливу роль в історії Стародавнього Риму. Як приклад вторинної номінації можна трактувати демінутивну форму *Graeculus* (< *Graecus* “грек”), що мала виразне пейоративне значення (пор. рос. *французик*), але ще цікавішим

є той факт, що первісно нейтральне *Graecus*, починаючи від Цицерона (I ст. до н. е.), вживалося також у значенні “легковажний, фривольний, пустий”, а це свідчить про наявність певних колізій у стосунках між двома найважливішими європейськими етносами стародавнього світу. Водночас про активні контакти між ними можуть свідчити похідні від назви греків, а саме *Graecanicus (color)* “мідно-свинцевий колір” (типовий для грецьких орнаментів), що згадується Плінієм, або навіть дієслова *graecisco* “наслідувати грецькі манери; розмовляти по-грецькому” чи *graecor* “жити на грецький лад”. До кольорових ознак відносяться такі назви, як *Spartanus* “пурпурний” (Ювенал, поет I–II ст.) або *punicans* “червоний, рум’яний (від сорому)”, в основі яких – характерний колір одягу спартанців та пунійців (зразок метонімічного переносу значення, а саме кольорової ознаки на етнонім). Те саме *spartanus* “спартанський” у творах Силія Італіка (I ст.), зафіксоване у значенні, яке в “Латинсько-французькому словнику” 1906 р. тлумачиться як *sabin* “сабінянин” [7:1291]. Відповідь на запитання можна знайти в тому самому виданні, в якому в статті *sabellus* “сабінський” наводиться, з посиланням на Ювенала, переносне значення “стриманий, помірний” [7:1214]. Звідси випливає висновок про те, що для римлян уособленням таких рис були насамперед сабіняни (італійське плем’я, що відіграло істотну роль у формуванні римського етносу), з якими порівнювалися спартанці (представники елліністичного світу, підкорені Римом), саме останні стали для сучасних європейців символом мужності, терпіння й аскетизму – це відбивається у відповідних словах і виразах європейських мов (пор. укр. *спартанські умови* або *спартанське виховання*). До речі, Силій Італік відомий головним чином як автор поеми про II Пунічну війну під назвою “*Punica*” – власне “Пунічне”; слово важко назвати апелятивом, проте етнонімічне значення частково втрачене, оскільки основне в цьому разі – максимальне розширення й узагальнення значення; подібні форми широко використовуються у сучасній науковій практиці, зокрема в тематичних назвах збірників на зразок *Ucrainica*. Продовжуючи асоціації, що виникають у зв’язку з назвами давніх європейців, згадаймо про германське плем’я вандалів (лат. *vandalii*), що залишило по собі, як відомо, сумну славу, а відповідні назви у сучасних мовах (ісп. *vándalos*, порт. *vandalos*, франц.

vandales, іт. *vandali*) символізують варварство, насильство, знищення культурних цінностей.

Повернімося до стародавніх римлян, історико-культурний спадок яких є багатим і різноманітним, досить згадати хоча б римське право (лат. *jus romanum*), яке й досі значною мірою зберігає свою важливість. У Плінія воно називається *italicus jus*, тобто “італоським правом”. Досі йшлося переважно про певні характерні риси деяких давніх етнічних груп. Показовим видається той факт, що вже за часів Плінія старшого і Ювенала окремі апелюючи етнонімічного походження позначали також професії, наприклад *Liburnus* “житель Лібурнії” (іллірійського узбережжя) і “носильник, вантажник” (представники цих професій походили зазвичай із Лібурнії) [7:768] або *Phrygio* “фригієць” (представник індоєвропейського етносу з Малої Азії) і “вишивальник”, від якого було утворено навіть ад’єктив *phrygionius* “вишитий”, пор. *phrygiae vestes* “розписаний (фригійський) одяг” у Вергілія (I ст. до н. е.). Згадаймо також відому з історії фригійську шапку як символ волі (ісп. *gorro frigio*, франц. *bonnet phrygien*, іт. *berretto frigio*).

Ціла низка латинських етнонімічних назв зазнала апелювання в такій сфері як військова справа – слід зважити на ту роль, що її відігравали війни в історії стародавнього світу. Показові приклади: лат. *Phraex* – це не тільки “фракієць” (представник іншого давнього індоєвропейського етносу – одноплемінник Спартака), а й “гладіатор із фракійським озброєнням” (насамперед щитом і кинджалом), а *francisca* (слово германського походження, що фіксується в архієпископа Ісидора Севільського, історика VI–VII ст.) “бердиш, бойова сокира” – типова зброя галлів і франків (> франц. *Francisque* ‘т. с.’). Додамо деякі словосполучення: лат. *Hispanicus gladius* “іспанський (королівський) меч” (у Сенеки, філософа і поета “золотого віку”), *Punicum lutum* “різновид мортири” (пунічного походження), у Цицерона й Тита Лівія *Samnis* “самніт” позначає озброєного певним чином гладіатора [7:1223], в останнього автора *punica ars* “пунічне мистецтво” має значення “військова хитрість” (карфагеняни не раз демонстрували неабияку військову вправність і кмітливість, пор. також франц. *foi punique* “віроломство”, власне “пунічна віра” – те, чому не можна довіряти).

Міжнародні й міжмовні контакти не обмежувалися, безперечно, війнами. Економічний і культурний обмін не міг не відбиватися в мові.

Відомо, якого рівня сягнули римська архітектура і будівництво, що вбирали в себе й кращі зразки матеріальної культури інших народів. Про це красномовно свідчать пам'ятки класичної латини, в яких можна знайти, зокрема, назви будівельних матеріалів, різних споруд та їх елементів, запозичених у сусідніх народів, а саме еллінів (*graecanicum* “грецька підлога”, *graecae scalae* “грецькі сходи”, що згадуються в Геллія, граматиста II ст.), спартанців (*spartanum saxum* “лакедемонський мармур” у Марціала і *laconicum* “відділення міської лазні, парильня” (у Вітрувія, архітектора IV ст.); у багатьох авторів розповідається про легке судно (з Лібурнії), що називалося *liburna* (Горацій, Лукан, Тацит – представники різних жанрів літератури “золотого віку”) або *liburnica* (Пліній, Светоній), а щось схоже за формою на такий корабель називалося *liburnatus* (пор. іт., ісп., порт. *liburna*, франц. *libourne* “т. с.”).

Про інтенсивність контактів між античними народами особливо свідчить той факт, що доволі значний шар лексики такого штибу припадає на побутову сферу. Це передовсім назви різних видів одягу та взуття. У вищезгаданих народів римлянами були запозичені такі речі, як *laconicum* “одяг лакедемонського крою”, *punicus* “плащ, туніка”, власне “карфагенський (одяг)” і т. д. (згадується ще письменником і енциклопедистом Варроном – I–II ст. до н. е.), *gallica* “галльська сандаля (на товстій підошві)” (знайдено в Цицерона) або *gallicula* (демінітивна форма) “малий галльський черевик” (в Ієроніма, що жив у IV–V ст., у нього ж згадується також *gallicarius* “виробник галльського взуття”). Усе це приклади субстантивованих прикметників, є і словосполучення: *toga graecanica* “грецький плащ” (власне “грецька тога” – Светоній), *Dalmatica vestis* “далматик(а)”, тобто простора довга туніка або мантия, що згадується Ісидором Севільським, звідси, наприклад, франц. *dalmatique*, ісп. *dalmótica* “т. с.”

Показовими є і назви деяких страв і напоїв на зразок *punicus* “різновид тістечка” (Помпій Фест – III ст.), *trojanus porcus* “троянська свиня (кабан, фарширований іншою дичиною)” – у Макробія, граматиста й філософа V ст., (*vinum*) *sabinum* “сабінське (вино)”, тобто “пікет”. Останнє слово у формі жіночого роду *sabina* зафіксоване в римського прозаїка Катона (III–II ст. до н. е.) у словосполученні *sabina herba* “сабінська трава”, а в Овідія те саме значення має вже субстантивоване *sabina* – рослина, що в українській мові має назву

“козацький ялівець” (пор. іт., ісп. *sabina*, франц. *sabine* “т. с.”). Це, звісно, не єдиний приклад, що стосується ботанічних назв, але слід зауважити, що при цьому ми не враховуємо латинські назви рослин, створені протягом останніх століть із метою уніфікації ботанічної термінології. Так, названа рослина, що використовувалася ще за античних часів для культового паління, має нині “офіційну” латинську назву *Juniperus sabina*, тобто, власне, “сабінський ялівець”, пор., напр., англ. *savin juniper* “т. с.” [8:253], а піхта (канонізована латинська назва – *Abies alba*, букв. “біла ялина”, пор. франц. *sapin blanc* “т. с.”) в Ісидора називається *gallica* або *gallicum*; у працях агронома XVIII ст. Колумелли згадується сорт великого часнику під назвою *punicum allium* “пунічний часник”. Говорячи про назви плодкових культур, не можна не згадати той факт, що тим самим карфагенянам латиняни завдячували назвами гранатового дерева (*punica arvos* букв. “пунічне дерево” або *punica malus* “пунічна яблуна” у Плінія), відповідно плід цього дерева лікар Корнелій Цельсій (I ст. до н. е. – I ст. н. е.) називав *punicum malum* “пунічне яблуко”, водночас в Овідія той самий фрукт має назву *punicum rotum* “пунічний плід” або *punicum* (із характерним для таких назв еліпсисом, що його можна було спостерігати на інших наведених прикладах). Сучасною ж латинською назвою гранатового дерева є *punica granatum* “пунічний гранат” або *punica* (*regio punica* – так римляни називали Пунічне царство на території сучасного Тунісу, звідки прийшли свого часу екзотичні для Європи соковиті плоди). Арабська ж назва цього дерева (і його плодів) транскрибується латиницею як *rumtān*, до того ж не виключається, що вона містить у собі сему “римський” [9:167], арабський корінь зберегли сучасні порт. *romg* “гранат” і *romeira* “гранатове дерево” (в інших романських мовах відповідні назви мають інше походження). Подібною є історія, стосовна назв іншої плодової культури, що теж прийшла до Європи зі Сходу, а саме абрикоса (*Armeniaca vulgaris*), що його стародавні римляни називали *rotum armeniacum* або *armeniacum malum*, тобто “вірменським яблуком” (в Ісидора Севільського), а дерево отримало назву *armeniaca* (еліпсис). Як відомо, слов’янські і германські назви абрикоса мають арабське походження, те саме стосується ісп. *albaricoque*, франц. *abricot*, іт. *albicocca*, а в основі порт. та ісп. (Лат. Ам.) *damasco* – назва столиці Сирії (укр. *Дамаск*). Деякі латинські (автохтонні) ботанічні назви етнонімічного походження означали вже

лише певні сорти деяких рослин: *Greculae vites/rosae/mala* (у Плінія), тобто “грецький виноград / грецькі троянди / грецькі яблука”, але водночас *Graeca nux* букв. “грецький горіх” у Макробія (V ст.) – це не рос. *грецкий орех*, а “мигдаль” [7:598]. Згаданій російській назві (з характерною давньою формою прикметника, що вживається лише в даному випадку) відповідає укр. *волоський горіх*, назва якого йде від ст.-укр. *волох* “румун” (пор. п. *włoch* “італієць”, але *woloch* “румун”, ч., слвц. *vlach* “італієць”, б., с. *vлах*, макед. *влав* ‘румун’, слвн. *lβh* “італієць”, а також нім. *welsch* “романський; французький; італійський” [10:69]. Наведемо також деякі типові приклади “автохтонних” латинських зоологічних назв, як-от *graecum genus* “грецька порода (овець)” (зафіксовано ще в комедіографа Плавта – III–II ст. до н. е.), *graecae panterae* “пантери Малої Азії” (букв. “грецькі пантери”), *spartanus* (Ювенал), *laco* (Вергілій) або *laconicae canes* “спартанський (сторожовий) собака”.

Інші приклади, пов’язані з різними сферами буття, теж свідчать про різноманітні контакти між народами античності. Тут і побутова лексика на зразок *punicanus lectus* “(низьке) карфагенське ліжко” (Цицерон, Ієронім), і назви творів мистецтва – *tuscanicae* “етруські вази”, і медична термінологія – *campanus morbus* “кампанська хвороба” (бородавчатий лишай, що вперше з’явився в Кампанії на півдні Апеннінського півострова; згадується Горацієм), і, нарешті, назви свят та розваг, тут найпоказовішим прикладом апелятивізації є *Troja* (у Вергілія) “ігри-змагання з верхової їзди, започатковані Енеєм у Трої і відроджені імператором Августом”, водночас у Светонія фігурує більш повна назва – *Trojae ludus* (букв. “розвага Трої”), пор. укр. *олімпійські ігри*. Деякі з таких словосполучень набули образних значень: *equus trojanus* “троянський кінь” (“прихована небезпека” – вперше вжито у цьому значенні Цицероном) або *laconica brevitatis* “лаконічність”, *graeca fides* (“грецька віра”) “віроломство, нещирість”, – відповідні вирази вживаються в усіх європейських мовах, хоча мають грецьке походження [11:57], оскільки джерелом є давньогрецькі міфи. Ще давнішими є вирази, пов’язані з етрусками: *tusca amnis (alveus)* “туська ріка (русло)”, тобто Тибр, *tusca sacra* “магічні (етруські) церемонії” (згадуються Катонем), *tusco modo* “по-етруському” (Плавт), тобто “продавати” [7:1438]. Цікавою є історія слова *Germanus* “германець, германський”, яке повністю збігається за формою з

прикметником *germanus* “рідний”, пор. *frater germanus* “(рідний) брат”, саме від цього виразу утворилися еліптичним шляхом іберо-романські назви “брата” – ісп. *hermano*, порт. *irmgo*, кат. *germa* [9:164]. Разом із тим семантичний зв’язок між двома латинськими словами встановити важко. Існує навіть гіпотеза, згідно з якою латинський етнонім має взагалі іншомовне походження і навіть не германське, а кельтське [12:194]. Із цього приводу можна згадати лише, що самоназва німців *deutsch* походить, як відомо, від д.-в.-нім. *diutisc* ‘народний’, тобто можна провести певну смислову паралель між останнім словом і семою ‘рідний’. Інша латинська назва германців, що походить від згаданої автохтонної назви [2:73–73], стала основою відомого виразу *furor teutonicus* ‘тевтонська лють’, зафіксованого в поемі Лукана (39–65 pp.), до того ж від початку вираз мав відверто негативну конотацію. Пізніше його використовували середньовічний історик Е. фон Аура (XII ст.), а також Петрарка (XIV ст.) в одній із своїх канцон у формі (іт.) *tedesco furor* “німецька лють”. Про образність вислову свідчить уже той факт, що відносний прикметник *tedesco* ‘німецький’ вживається препозитивно. У мемуарах Ж. Буше (XV–XVI ст.) зустрічається вираз (франц.) *francisque fureur* “франкська лють” (позитивна характеристика), а в макаронічному вірші французького поета А. де Арена (XVI ст.) вжито іт. *furia francese* “французька лють”. Історичні обставини відбилися в лат. *lingua franca* (“франкське наріччя”), що позначає жаргон, уживаний туземцями східного Середземномор’я, до якого входили грецькі, романські й східні елементи, пізніше з’явилися нові значення “мішана мова” та “універсальна мова”. Таким чином, образний латинський вираз було поширено на інші мови, та ще й із істотними структурними й семантичними змінами. Ще виразнішим прикладом поширення є історія фрази *ad Kalendas graecas* ‘до грецьких календ’. Як відомо, календами римляни називали перший день місяця, коли розраховувалися за грошовими обов’язками. Відомо також, що греки такого поняття не мали. За свідокством Светонія (I–II ст.) так полюбляв казати імператор Август (31–14 р. р. до н. е.) про неспроможних боржників, маючи на увазі те, що вони ніколи не заплатять. Таким чином, латинський вираз від самого початку мав евфемістичне значення (пор. укр. *коли на горі рак свисне*). Його можна знайти в оригінальній латинській формі або в перекладі відповідною мовою у

творих багатьох класиків європейської літератури, у тому числі представників слов'янських літератур. Подібні вирази у сполученні з дієсловами можна вважати фразеологізмами, досить згадати, наприклад, *graeco modo bibere* “пити у грецький спосіб” (у Цицерона), тобто “призначати тамаду” [7:598] – такий звичай не був характерним для римлян, котрі, як відомо, зазвичай розводили вино водою. Деякі з таких фразеологічних одиниць увійшли до розряду афоризмів (у яких теж присутній елемент апелятивізації), досить згадати широковідоме Вергілієве *Timeo Danaos et dona ferentes* “боюся данайців (= греків), що приносять дари” або ж *civis romanus sum* “я – римський громадянин” – натяк на привілеї, зумовлені статусом.

Розвиток латинської мови послужив надійною основою для апелятивізації етнонімів у романських мовах. Не можна, безперечно, говорити ані про специфічно латинське, ані про виключно романське явище, і не тільки тому, що подібні випадки знайдено так само у давньогрецькій, – вони зустрічаються в багатьох мовах європейського та інших ареалів, але саме в романських мовах відповідні процеси набули особливо виразних ознак.

Перспективи дослідження вбачаються в можливості використання його результатів як певної моделі для подальшого вивчення й визначення ролі латинської мови як джерела лексико-семантичного розвитку романських та інших мов світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Никонов В. А. Читателям / Владимир Андреевич Никонов // Этнонимы / отв. ред. В. А. Никонов. – М. : Наука, 1970. – С. 3–4.
2. Агеева Р. А. Страны и народы: происхождение названий / Руфь Александровна Агеева. – М. : Наука, 1990. – 256 с.
3. Ковалев Г. Ф. История русских этнических названий / Геннадий Филиппович Ковалев. – Воронеж : Изд-во Воронежск. ун-та, 1982. – 160 с.
4. Никонов В. А. Этнонимия / Владимир Андреевич Никонов // Этнонимы / отв. ред. В. А. Никонов. – М. : Наука, 1970. – С. 5–33.
5. Ковалев Г. Ф. Этнонимия славянских языков / Геннадий Филиппович Ковалев. – Воронеж : Изд-во Воронежск. ун-та, 1991. – 176 с.
6. Titus Livius. Ab urbe condita: Lib. XXI / Titus Livius. – М. : Изд-во лит. на иностр. яз., 1948. – 159 с.
7. Quicherat L. Dictionnaire latin-franzais / Louis Quicherat, Амйдйе Daveluy. – Paris : Hachette, 1906. – 1515 р.
8. Симоновић Д. Ботанички речник / Драгутин Симоновић. – Београд : Научно дело, 1959. – 890 с.
9. Pisani V. L'etimologia / Vittore Pisani. – Milano : Renon, 1947. – 203 р.
10. Иванов В. В. К вопросу о происхождении этнонима “валахи” / Вячеслав Всеволодович Иванов, Владимир Николаевич Топоров // Этническая история восточных романцев. Древность и средние века. – М. : Наука, 1979. – С. 61–85.
11. Белецкий А. А. Лексикология и теория языка (ономастика) / Андрей Александрович Белецкий. – К. : Изд-во Киевск. ун-та, 1972. – 299 с.
12. Walde A. Lateinisches etymologisches Wörterbuch : Bd. 1 / Neubearb. von J. V. Hofmann / Alois Walde. – Heidelberg : C. Winter, 1938. – 872 S.